

ნაცვალსახელის სწავლებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი პრაქტიკული საკითხის შესახებ

ნაცვალსახელი როგორც სემანტიკური, ისე გრამატიკული თვალსაზრისით რთული მეტყველების ნაწილია. მას ახასიათებს მთელი რიგი შინაარსობრივი და ფორმათწარმოების თავისებურებები. ეს ფაქტი განაპირობებს ნაცვალსახელის, როგორც გრამატიკული ერთეულის, სწავლების სიმძნელეს. სტატიაში შევეცდებით ყურადღება გავამახვილოთ ზოგიერთ საკითხზე, რომლებიც პრაქტიკული მუშაობის პროცესში ყურადღებას მოითხოვს.

დავიწყოთ იმით, რომ ნაცვალსახელი მოსაზრება სრულმნიშვნელოვან მეტყველების ნაწილთა რიგში, თუმცა მას ფაქტობრივად არა აქვს სრულმნიშვნელოვანი სიტყვების დამახასიათებელი არსებითი ნიშანი, დენოტაციური (აღნიშვნის) ფუნქცია. სხვა სიტყვებით, ნაცვალსახელი არ აქვს კონკრეტული მნიშვნელობა, იგი მხოლოდ მიუთითებს საგანზე, მის ნიშან-თვისებაზე ან რაოდენობასა და რიგზე. მაგ., ნაცვალსახელი „ასეთი“ მიუთითებს ნიშან-თვისებაზე ზოგადად, მაგრამ იგი არ აღნიშნავს კონკრეტულად არცერთ ნიშანსა და თვისებას. კონტექსტის მიხედვით იგი შეიძლება ნიშნავდეს დიდს, პატარას, ლამაზს, უშნოს, ჭკვიანს, ბრიყვს... ფაქტობრივად, მისი მნიშვნელობები შეუზღუდავია. ამ სიტყვამ ერთდროულად შეიძლება აღნიშნოს რამდენიმე ნიშან-თვისების ერთობლიობა (მაგ. საგანზე მითითების დროს თუ აღვნიშნავთ – ასეთი ჩანთა მეც მაქვს – ნაცვალსახელი „ასეთი“ მოიცავს ნიშან-თვისებათა მთელ კომპლექსს, რომელიც მოცემული ჩანთისთვის არის დამახასიათებელი).

ნაცვალსახელის შესახებ აღნიშნავენ, რომ იგი „დამოუკიდებელ ლექსიკურ შინაარსს ფაქტობრივად მოკლებულია, აღსანიშნისა და აღმნიშვნელის მიმართება აქ მხოლოდ პირობითი შინაარსისაა (საგნობრივი შინაარსისაგან ნაცვალსახელი არსებითად დაცლილია“ (ა.ქ.ე., წიგნ.1, გვ.238). ამ სემანტიკური თავისებურების გამო ნაცვალსახელის შესახებ ენათმეცნიერებაში არსებობს მოსაზრება, რომ იგი განცალკევებით დგას და არ განეკუთვნება არც სრულმნიშვნელოვან და არც არასრულმნიშვნელოვან სიტყვებს. თუმცა, ეს მოსაზრება მხოლოდ მეცნიერულ დონეზე არსებობს, ხოლო პრაქტიკულ გრამატიკაში ნაცვალსახელი სრულმნიშვნელოვან მეტყველების ნაწილადაა მიჩნეული. მნიშვნელობასთან დაკავშირებული რიგი თავისებურებების მიუხედავად, ეს მოსაზრება გამართლებულია იმდენად, რამდენადაც ნაცვალსახელი ავლენს სრულმნიშვნელოვან სიტყვათათვის დამახასიათებელ არსებით გრამატიკულ ნიშნებს: დაესმის კითხვა და წინადადებაში წინადადების წევრის ფუნქციას ასრულებს.

სწავლების პროცესში ნაცვალსახელის სემანტიკური და გრამატიკული სპეციფიკის განხილვა მეტად მრავალფეროვან სურათს გვაძლევს.

მოცემულ ნაშრომში, პირველ რიგში, შევხებით ნაცვალსახელის, როგორც სხვა სახელების მცვლელის ფუნქციას, რომელიც ამ მეტყველების ნაწილის დეფინიციის არსებით ნაწილს შეადგენს. თუმცა აღნიშნულია, რომ ნაცვალსახელთა გაჩენა ენის ისტორიის უძველეს შრეს განეკუთვნება და მისი თავდაპირველი დანიშნულება ნაკლებსავარაუდოა სტილისტიკის

სფეროს განეკუთვნებოდა. ამასთან, თუ ქართულ ენაში ნაცვალსახელთა გამოყენების დღეს არსებულ სიტუაციას დაკვირვებით განვიხილავთ, აღმოვაჩინოთ, რომ ნაცვალსახელთა დიდი ნაწილის მცვლელის ფუნქციით გამოყენება არ დასტურდება.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ სახელმძღვანელოებში წარმოდგენილ განსაზღვრებებში წინა პლანზე ყოველთვის გამოდის, რომ ნაცვალსახელი სხვა სახელების სემანტიკურ მონაცვლეს წარმოადგენს. ფაქტობრივად, ყველგან აღინიშნება, რომ ნაცვალსახელის როლი სტილისტიკური ფუნქციით არის შემოსაზღვრული: იგი მეტყველებაში ერთი და იმავე სიტყვის განმეორების თავიდან აცილების საშუალებას გვაძლევს. მართლაც ხშირად ნაცვალსახელი სხვა კონკრეტული მნიშვნელობის სახელების ნაცვლად გამოიყენება და მისი შესაბამისი სახელით ჩანაცვლება მარტივად ხდება. მაგრამ ამგვარი მსჯელობა მხოლოდ ნაწილობრივ ასახავს რეალობას. ნაცვალსახელთა დიდი ნაწილის სემანტიკური მახასიათებლები სცდება უბრალო მონაცვლის შესაძლებლობებს და ისეთ შინაარსობრივ ნიუანსებს მოიცავს, რომ სხვა, კონკრეტული მნიშვნელობის მქონე, სიტყვებით, მათი გამოხატვა ფაქტობრივად შეუძლებელია.

რიგ შემთხვევებში ნაცვალსახელი მთელი შესიტყვების შინაარსს გამოხატავს. მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ჩვენებითი ნაცვალსახელები: „ეს“, „ეგ“, „ის“. წინადადებაში „ეს/ეგ/ის წიგნი წაიღე“, ნაცვალსახელი „ეგ“ გამოხატავს მნიშვნელობას – „შენთან ახლოს მდებარე“, „ეს“ – „ჩემთან ახლოს მდებარე“, ხოლო „ის“ მიგვანიშნებს, რომ წიგნი მოშორებულია როგორც პირველ, ისე მეორე პირს. თუმცა, ამ შემთხვევებში ნაცვალსახელის ჩანაცვლება განსაკუთრებულ სირთულეს არ წარმოადგენს.

ნაცვალსახელის, როგორც სხვა სახელის მცვლელის, ფუნქცია სპეციფიკურად არის რეალიზებული პირის ნაცვალსაცვლების შემთხვევაში. ამ მხრივ საინტერესოა პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელების გამოყენებასთან დაკავშირებული კონტექსტების განხილვა.

ზოგადად, პირის ნაცვალსახელები სპეციფიკური სემანტიკის მქონე სიტყვებია. მათი ფუნქცია ადამიანთა და არაადამიანთა აღმნიშვნელ საგნებზე მითითებაა საუბრის პროცესში მათი როლის მიხედვით. პირველი პირის ნაცვალსახელი მიუთითებს მოუბარ პირზე, მეორე პირის ნაცვალსახელი – თანამოუბარზე, ხოლო მესამე პირის ნაცვალსახელი – საგანზე, რომელიც უშუალოდ არ მონაწილეობს საუბრის პროცესში, მაგრამ მასზე საუბრობენ პირველი და მეორე პირი. ფაქტობრივად, ამ ნაცვალსახელთაგან მხოლოდ მესამე პირის ნაცვალსახელები ჩანაცვლდება არსებითი სახელებით ბუნებრივად და დაუბრკოლებლად. რაც შეეხება პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელებს, მათი ჩანაცვლება ფაქტობრივად არ ხდება და არც არის მიზანშეწონილი, თუმცა შესაძლებელია შევქმნათ ხელოვნური კონსტრუქციები, რომლებიც რეალურად მეტყველებაში არ გამოიყენება. მაგალითად, საუბრის დროს საკუთარი თავის აღნიშვნა სახელით და არა შესაბამისი პირის ნაცვალსახელით დამახასიათებელია მცირეწლოვანი ბავშვებისათვის (ელენე დამალულია; გიგი ვთამაშობ...), რომელთა ცნობიერებაში ენობრივი სტრუქტურები არასრულფასოვნად არის ჩამოყალიბებული. სხვა შემთხვევებში მოუბარი პირის მიერ საკუთარი თავის ან თანამოუბრის აღნიშვნა, ფაქტობრივად, ყოველთვის პირის ნაცვალსახელებით ხდება.

ასევე, ფაქტობრივად არ ხდება პირველი და მეორე პირის კუთვნილების გამომხატველი ნაცვალსახელების (ჩემი, შენი, ჩვენი, თქვენი), განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების (ვინმე, რამე, ვიღაც, რაღაც...), განსაზღვრებითი (სხვა, ყველა, ყოველი, თვით, თავად...), ურთიერთობითი ნაცვალსახელები (ერთმანეთი, ერთიმეორე, ურთიერთი) ნაცვლად სხვა, ზუსტი მნიშვნელობის მქონე, სახელების გამოყენება. ზოგჯერ იმავე შინაარსის გადმოსაცემად,

რომლებსაც ნაცვალსახელები გადმოგვცემენ, შეიძლება გამოვიყენოთ აღწერილობითი კონსტრუქციები (მაგ: ვინმე – ნებისმიერი ადამიანი, რამე – ნებისმიერი ნივთი...), ზოგჯერ არც ეს არის შესაძლებელი.

ფაქტობრივად, სხვა სიტყვის მცვლელის ფუნქციას პირდაპირ ასრულებს ნაცვალსახელთა მხოლოდ ნაწილი. კერძოდ: მესამე პირის ნაცვალსახელები, მესამე პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელები, ჩვენებითი ნაცვალსახელები. დანარჩენ შემთხვევებში, სხვა სიტყვებით ნაცვალსახელთა ჩანაცვლება, ფაქტობრივად, შეუძლებელი ხდება, რადგან იმ არსებითი სემანტიკური ნიუანსების გადმოცემა, რომლებიც მარტივად გადმოიცემა სწორედ ნაცვალსახელებით, სხვა სახელებს არ შეუძლია.

სემანტიკურ თავისებურებებზე არანაკლებ საინტერესო სურათს ქმნის ნაცვალსახელთა ფორმის ცვლის სისტემა. ამ მხრივ, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იმსახურებს პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელები, რომლებიც აშკარად ენის უძველეს შრეს განეკუთვნებიან და სუსტად ავლენენ ფორმის ცვლის უნარს. ფაქტობრივად, ბრუნვის ნიშნებს ისინი დაირთავენ მხოლოდ მოქმედებითსა და ვითარებით ბრუნვებში, რომლებიც მეტყველებაში საკმაოდ იშვიათად გამოიყენება (შენად მიგულე, ყველაფერს ჩემით მივაღწიე...). ეს ნაცვალსახელები ნათესაობით ბრუნვაში მხოლოდ თანდებულიანი ფორმებით გვხვდებიან, ხოლო წოდებითს მხოლოდ მეორე პირის ნაცვალსახელები (შენ, თქვენ) აწარმოებენ.

ნაცვალსახელის სწავლების დროს პრაქტიკული მუშაობის პროცესში ყურადღების გამახვილება მრავალ ნიუანსზე გვიწევს, ზოგ შემთხვევებში სიტუაცია საკმაოდ ატიპიურია და ფორმათა კვალიფიცირება დაფიქრებას, სახელმძღვანელოებებში აღწერილთაგან განსხვავებულ ინტერპრეტირებას მოითხოვს.

ენათმეცნიერებაში ყურადღება მახვილდება პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელების ურთიერთმიმართებაზე. ის ფაქტი, რომ ეს, ეგ, ის ნაცვალსახელები გამოიყენება როგორც პირის, ისე ჩვენებითი ნაცვალსახელების ფუნქციით აშკარაა, მაგრამ გადაჭრით იმის თქმა, თუ რომელი ფუნქციაა მათთვის პირველადი, ჭირს. გიორგი გოგოლაშვილისა და ავთანდილ არაბულის რედაქციით გამოცემულ „ახალი ქართული ენის“ პირველ ნაწილში ეს საკითხი შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი: „მესამე პირის ნაცვალსახელები – ეს, ეგ, ის – იგივე ჩვენებითი ნაცვალსახელებია. მათი გარჩევა მხოლოდ ფუნქციონალურია. ამ შემთხვევაში საკმაოდ ძნელია გადაჭრით თქმა, რომელს მიენიჭოს დიაქრონული უპირატესობა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ სამწევროვან სისტემაში წამყვანია პირთა მიმართება (დეიქტურობა), შესაძლებელია მესამე პირის ნაცვალსახელებში უპირატესობა სწორედ „ჩვენებითობას“ მივანიჭოთ; მაგრამ, მეორე მხრივ, თუ იმას გავითვალისწინებთ, რომ პირებზე მითითების სისტემა მეორეულია და ამ ერთეულებში ამოსავალი „პირი – არაპირის“ ოპოზიცია, ბუნებრივია, მათში უწინარეს ის დავინახოთ, რაც ამ ნაცვალსახელებს პირის კატეგორიასთან აკავშირებს.“

პრაქტიკული მუშაობის პროცესი ადასტურებს, რომ ერთი და იმავე ნაცვალსახელთა პირის და ჩვენებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით გამოიყენება არ შემოიფარგლება მხოლოდ „ეს“, „ეგ“ და „ის“ ნაცვალსახელებით. სწავლების პროცესში სასურველად მივიჩნევთ, ყურადღება გავამახვილოთ „შენ“ და „თქვენ“ ნაცვალსახელების წოდებითი ბრუნვის ისეთ ფორმებზე, როგორებიცაა: „შე“ და „თქვე“. ყურადღებას იმსახურებს ის ფაქტი, რომ ეს ფორმები სამეტყველო სიტუაციებში გამოიყენება სხვა სახელებთან წყვილში, ისეთ ყოფით კონტექსტებში, როგორებიცაა: შე კაი კაცო, შე საწყალო, შე ბედნიერო... ამ შესიტყვებებში ისინი

აშკარად მსაზღვრელის როლს ასრულებენ და შესაბამისად ჩვენებითი ნაცვალსახელების რიგში არიან გადასული.

პრაქტიკული მაგალითების განხილვა გვიჩვენებს, რომ ეს, ეგ, ის ნაცვალსახელების ორმაგი ფუნქციისა და მეორე პირის ნაცვალსახელის წოდებითი ბრუნვის ფორმების ჩვენებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით გამოყენების გარდა, ქართულ ენაში გვხვდება მრავლობითი რიცხვის პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელების (ჩვენ, თქვენ) ჩვენებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით გამოყენების შემთხვევებიც. მაგალითად, წინადადებაში „და დღეიდან ჩვენ ორს შუა მოციქული არის ტყვია“ ნაცვალსახელი „ჩვენ“ ჩვენებითი ნაცვალსახელის როლში გვევლინება. ამას მოწმობს სტრუქტურა, რომელსაც შესიტყვება იღებს, თუ ნაცვალსახელს პირის რომელობას გამოუცვლით. „ჩვენ ორს შუა“, „თქვენ ორს შუა“, „იმ ორს შუა“. მესამე პირში სტრუქტურაში ნაცვალსახელებს „ჩვენ“, „თქვენ“ ენაცვლება ჩვენებითი ნაცვალსახელი „იმ“. სიტუაცია მეორდება ნებისმიერ შესიტყვებაში, სადაც ნაცვალსახელები უკავშირდება რიცხვით სახელს, რომელ ბრუნვაშიც არ უნდა იყოს მოცემული წყვილი. მაგალითად: „ჩვენ ორნი დროზე მოვედით“, „თქვენ ორნი დროზე მოდით“ „ის ორი დროზე მოვიდა“; „ყველაფერი ჩვენ ორმა გავაკეთეთ“, „ყველაფერი თქვენ ორმა გააკეთეთ“, „ყველაფერი იმ ორმა გააკეთა“; „ამ საქმეს თქვენ ოთხს გავალებთ“, „ამ საქმეს იმ ოთხს ვავალებ“...

ამ შესიტყვებებში ნაცვალსახელი ფაქტობრივად გვევლინება რიცხვითი სახელის მსაზღვრელად და, სავარაუდოდ, შეთანხმებულია მასთან ბრუნვაში, თუმცა ეს აშკარად არ ჩანს, რამდენადაც ნაცვალსახელი ბრუნვის ფორმათა გამოხატვაში ზოგადად შეზღუდულია. სახელობით ბრუნვაში რიცხვითი სახელი გვიჩვენებს ნარიანი მრავლობითის ფორმას, თუმცა შესაძლებელია მხოლობითის ფორმითაც იყოს წარმოდგენილი. დანარჩენ ბრუნვებში რიცხვითი სახელი ყოველთვის მხოლობითის ფორმითაა წარმოდგენილი.

ნაცვალსახელისა და რიცხვითი სახელის შემცველი ასეთი სტრუქტურები მრავალფეროვანი არ არის, თუმცა ენაში მათი გამოყენების ფაქტები საკმაოდ ხშირად დასტურდება. ამ მონაცემებზე დაყრდნობით, ვფიქრობთ, მიზანშეწონილი იქნება ვისაუბროთ პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელების ჩვენებითი ნაცვალსახელების ფუნქციით გამოყენების შესახებ.

ლიტერატურა:

1. ახალი ქართული ენა, წიგნი პირველი, სალიტერატურო ენის მორფოლოგია – ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. თბილისი. 2016
2. ბ. ფოჩხუა – ქართული ენის ლექსიკოლოგია. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბილისი. 1974

Lela Edzgveradze
Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

About some practical issues related to pronoun teaching

Abstract

In the paper, we discuss some issues related to the teaching of pronouns, which are highlighted in the process of practical work. We will touch on the function of the pronoun as a substitute for other names, which is an essential part of the definition of this part of speech. However, it is noted that the emergence of pronouns belongs to the oldest layer of the history of the language, and its original purpose is unlikely to belong to the field of stylistics. In addition, if we observe the current situation of the use of pronouns in the Georgian language, we will find that the use of a large part of pronouns as a substitute is not confirmed.

In fact, only a part of the pronouns directly perform the function of replacing another word. Namely: third person pronouns, third person possessive pronouns, demonstrative pronouns. In other cases, it becomes impossible to replace pronouns with other words, because other names cannot convey the essential semantic nuances that are easily conveyed by pronouns.

Also, we will talk about the issue of using person and demonstrative pronouns. The process of practical work confirms that the use of the same pronouns as a person and a demonstrative pronoun is not limited to the pronouns "es", "eg" and "is". Such forms of inflection of the pronouns "shen" and "tnqven" as: "she" and "tqve" are used in speech situations in pairs with other nouns. They clearly play the role of delimiters and therefore have moved to the line of demonstrative pronouns. Also, in the Georgian language there are constructions where the syntactic connection is established between a pronoun and a numerical name. In such cases, the first person pronouns "we" and "you" are used as demonstrative pronouns. This opinion is confirmed by the fact that in case of replacing the pronouns of the first and second person by the third person, their place is taken by the demonstrative pronoun.